

RELAȚIILE MOLDO-BIZANTINE ÎN MANUALUL DE DIPLOMATICĂ *EKTHÉSIS NÉA*

Doctor în istorie **Vasile MĂRCULEȚ**
Colegiul Tehnic „Mediensis” din Mediaș

THE MOLDAVIAN-BYZANTINE RELATIONS IN *EKTHÉSIS NÉA* DIPLOMATIC MANUAL

Summary. *Ekthesis Néa* diplomatic manual was written at the end of the 14th century (September 1st 1386), and it was completed and added also in the 15th century. It contains some information regarding the political-diplomatic and religious relations between the Moldavians and the Byzantines. In the first category of news are included the addressing forms used by the Ecumenical Patriarch in addressing to a Prince of Moldavia by the name of Stephan and a Princess called Mary. Most likely, the two of them can be identified as Stephan II and his wife Mary.

The second category of news includes a piece of information regarding the naming of an unmentioned Metropolitan in Moldavia. Hypothetically, we believe that, that bishop could have been that “kyr Theodosios” mentioned in a patriarchal document from July 26th 1401. This one was the first kyon Greek Metropolitan that the Ecumenical Church of Constantinople tried to place as head of the Church of Moldavia.

Keywords: *Ekthesis Néa*, pittakia, Moldavia, Moldo-Wallachia, Stephan, Mary.

Rezumat. Manualul de diplomatică *Ekthesis Néa* a fost redactat la sfârșitul secolului al XIV-lea (1 septembrie 1386), completat și adăugit în secolul al XV-lea. El conține unele informații referitoare la relațiile politico-diplomatice și religioase moldo-bizantine. În prima categorie de știri sunt incluse formulele de adresare ale patriarhului ecumenic către un domn al Moldovei cu numele Ștefan și o doamnă a țării, cu numele Maria. Foarte probabil, cei doi pot fi identificați cu Ștefan II și soția lui, Maria.

A doua categorie de știri include o informație despre investirea unui mitropolit nenominalizat în Moldova. Cu titlu de ipoteză, credem că respectivul arhieru a putut fi acel „kyr Theodosios” menționat într-un act patriarhal din 26 iulie 1401. Acesta a fost primul mitropolit grec cunoscut, pe care Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol a încercat să-l impună în fruntea Bisericii Moldovei.

Cuvinte-cheie: *Ekthesis Néa*, pittakia, Moldova, Moldovlahia, Ștefan, Maria.

A doua jumătate a secolului al XIV-lea consacra apariția pe harta politică a sud-estului european a statului românesc, Moldova, constituit în regiunile de la răsărit de Carpații Orientali. Opțiunea noului stat pentru Ortodoxie, al cărei centru incontestabil era Bizanțul, a însemnat și includerea lui în „Oikoumene”, în frunte cu basileul de la Constantinopol. În acest context, pe fondul afirmării sale internaționale, între Moldova și Imperiul Bizantin s-au stabilit relații complexe politice, religioase sau culturale, care s-au menținut până la mijlocul secolului al XV-lea. Evoluția lor își află reflectarea în diverse izvoare bizantine, unul dintre ele fiind manualul de diplomatică *Ekthesis Néa* (Expunere nouă).

***Ekthesis Néa*. Scurtă prezentare.** Manualul de diplomatică bizantin, *Ekthesis Néa*, datează de la sfârșitul secolului al XIV-lea. Cei mai mulți dintre istoricii care s-au ocupat de studierea lucrării sunt de părere că redactarea ei s-a realizat sau a debutat la 1 septembrie 1386 [1, p. 611; 2, p. 171-175]. Temeiul acestei datări îl reprezintă conținutul textului de la începutul manualului, care înregistrează data „1 septembrie 6895, indictionul X”, care corespunde celei de 1 septembrie 1386 [3, p. 38].

Pe baza datării acceptate, manualul de diplomatică bizantin *Ekthesis Néa* a fost atribuit patriarhului ecumenic Nilos Kerameos (1379–1388), aspect care nu a întrunit unanimitatea. Spre exemplu, atribuirea a fost privită cu rezerve de Jean Darrouzès, care o considera ca fiind lipsită de un „fundament serios” [3, p. 5]. Manualul a suportat o serie de adăugiri, completări și adnotări și în epoca următoare redactării sale, inclusiv în secolul al XV-lea.

În ceea ce privește conținutul lucrării, în *Ekthesis Néa* se regăsesc formule folosite de patriarhul ecumenic de la Constantinopol în scrisorile numite „pittakia”, adresate celorlalți patriarhi, arhiepiscopilor autocefali, mitropoliților și arhiepiscopilor sufragani, precum și cele utilizate în epistolele către alți clerici sau conducători laici [4, p. 684]. Totodată, *Ekthesis Néa* prezintă „pittakia” patriarhale și înregistrează formulele de adresare folosite în alte tipuri de scrisori ale laicilor și clericilor, dar și informații cu privire la transferuri și promovări ale mitropoliților și episcopilor sufragani patriarhului ecumenic [4, p. 684].

Potrivit opiniei istoricului francez Jean Darrouzès, importanța acestui izvor constă în faptul că „este sin-

gurul document bizantin care poate fi considerat drept un manual de cancelarie” [3, p. 5]. Din punctul de vedere al aceluiași autor, manualul este însă departe „de a fi complet” deoarece el nu se referă decât la o singură categorie de acte patriarhale, anume la scrisorile numite „pittakia” [3, p. 5]. O problemă a manualului, remarca Jean Darrouzès, provine din faptul că termenul „pittakia” nu se regăsește nici în „nomenclatura oficială”, nici „în conținutul actului pe care îl desemnează”, el primindu-și denumirea, cel mai probabil, după „vorbirea curentă” [3, p. 5].

Pentru spațiul românesc, importanța avută de *Ekthesis Néa* constă în informațiile pe care le transmite cu privire la legăturile formațiunilor politice, atât ale celor din nordul Dunării, cât și ale celor din Peninsula Balcanică cu Bizanțul. Respectiv informații pot fi încadrate în două categorii: 1. știri referitoare la relațiile politico-diplomatice; 2. știri despre raporturile religioase. În prima categorie se includ formulele de adresare folosite de patriarhul ecumenic sau de alți înalți clerici în „pittakia” trimise unor despoți ai Dobrogei sau Vlahiei Mari, precum și unor domni ai Țării Românești și Moldovei. A doua categorie cuprinde știri referitoare la numirile sau transferurile unor mitropoliți în scaunele arhieresti ale celor două state românești.

Știri cu privire la relațiile moldo-bizantine. Un număr redus de informații, transmise de *Ekthesis Néa*, incluse în manual în secolul al XV-lea, pun în evidență aspecte ale relațiilor politico-diplomatice și religioase ale Moldovei cu Imperiul Bizantin. Cele de natură politico-diplomatică constau în transmiterea formulilor de adresare ale patriarhului ecumenic către domnul și doamna Moldovei, iar cele de factură religioasă înregistrează numirea unui mitropolit în Moldova.

Potrivit lucrării bizantine, formula de adresare a patriarhului către domn era următoarea: „Preaînalte, preastrălucite mare voievod a toată Moldovlahia (μέγα βοιβόδα πάσης Μολδοβλαχίας), Io Ștefan Voievod, mă rog lui Dumnezeu ca să dăruiască preaînaltei tale persoane stăpânitoare (αἰθεντία) ani îndelungați, sănătate deplină și în afară de toată întristarea, împreună cu orice alt lucru bun și totodată mântuitor». Iar în final: «și mulți să-ți fie anii!» [3, p. 61-62; 5, p. 314-315]. O formulă similară era folosită când se adresa doamnei: „Preaînaltă, preastrălucită mare doamnă, soție a stăpânitorului întregii Moldovlahii (αἰθεντία πάσης Μολδοβλαχίας), doamnă Maria, mă rog lui Dumnezeu ca să dăruiască preaînaltei tale persoane stăpânitoare ani îndelungați, sănătate deplină și în afară de toată întristarea, împreună cu orice alt lucru bun și totodată mântuitor” [3, p. 62; 5, p. 314-315].

Principala problemă, determinată de informațiile cuprinse în manualul bizantin, care considerăm

că trebuie luată în discuție, o reprezintă identificarea domnului și a doamnei Moldovei. Întrebarea care așteaptă răspuns este care dintre domnii Moldovei, cu numele de Ștefan, respectiv care dintre doamnele cu numele Maria, din secolul al XV-lea, sunt cei și cele la care face referire *Ekthesis Néa*?

Succintele informații cunoscute au făcut ca istoricii care au studiat această problemă să ofere răspunsuri diferite cu privire la identificarea domnului. Unii dintre ei au optat pentru identificarea respectivului voievod Ștefan, amintit de *Ekthesis Néa*, cu Ștefan II (1433–1435, 1436–1447), alții cu Ștefan cel Mare (1457–1504), singurii domni cu acest nume din secolul al XV-lea.

Din rândul istoricilor care l-au identificat pe voievodul Ștefan cu Ștefan II, îl reținem, în primul rând, pe Ștefan S. Gorovei. Potrivit opiniei acestuia legăturile lui Ștefan II cu autoritățile bizantine ar data, cel mai probabil, din timpul celor două domnii avute de domnul Moldovei de unul singur în 1433–1435 și 1443–1447 [6, p. 537-538].

În sprijinul tezei formulate, autorii invocă existența unor raporturi strânse între Ștefan II și autoritățile patriarhale, care au constituit baza succesului demersurilor domnului Moldovei la Constantinopol, materializate în ridicarea Episcopiei Romanului la rangul de mitropolie. Înființarea noii eparhii este confirmată de o *Notitia episcopatum* care consemnează că „nu de mult timp a fost creat un mitropolit la Forumul Roman și de aceea se numește cel al Romanului” [7, p. 418; 8, p. 25].

Momentul constituirii Mitropoliei Romanului a fost fixat de unii cercetători în jurul anului 1436. Foarte probabil, primul său arhieru a fost mitropolitul Calist. Calitatea lui este confirmată de un act emis de Ștefan II la 30 septembrie 1445, în Târgul de Jos, în care ierarhul apare cu titlul „preasfințitul mitropolit, chir Calist al Romanului” [9, p. 367]. Fără îndoială, tot el a fost „mitropolitul kyr Calist, arhiepiscopul Moldovlahiei”, a cărui piatră tombală a fost descoperită la Mănăstirea Neamț [10, p. 563-572].

Succesul înregistrat este asociat de Dan Ioan Mureșan contextului reacției antiunioniste al cărei exponent s-a făcut, în Moldova, Ștefan II. Potrivit autorului, pierzând sprijinul Poloniei, devenită susținătoare a fratelui său Iliș, care optase pentru o politică pro-unionistă, Ștefan II s-a orientat spre Bizanț pentru a primi consacrarea, obținând, totodată, ca Episcopia Romanului să fie ridicată la rangul de mitropolie, astfel că „locul original al domnului din Țara de Jos, care posedă – se pare – chiar și coroană distinctă – era asimilat în «Commonwealth-ul bizantin»” [11, p. 25].

Alți istorici s-au pronunțat pentru identificarea voievodului Ștefan cu Ștefan cel Mare. În acest sens s-a exprimat, în primul rând, însuși editorul ultimei ediții a manualului de diplomatică bizantină, istoricul Jean Darrouzès. Argumentul invocat de cercetătorul francez pentru susținerea identificării propuse era acela că referirile din *Ekthésis Néa* privind stăpânitorii Moldovei sunt „mai târzii, din secolul al XV-lea”, iar unul din manuscrisele manualului (mss K) „cunoaște pe Ștefan IV (corect al III-lea, n.n.) cel Mare al Moldovei” [3, p. 61, notele §§ 63-64].

Identificarea respectivului voievod al Moldovei cu Ștefan cel Mare, propusă de Jean Darrouzès, a fost acceptată și de unii istorici români. În rândul acestora îi reținem pe Tudor Teoteoi și Dan Ioan Mureșan [12, p. 311; 13, p. 92-93].

Unii dintre adepții acestei identificări au plecat în formularea concluziei lor de la teza potrivit căreia jurisdicția Patriarhiei Ecumenice asupra Bisericii Moldovei a continuat neîntrerupt și după mijlocul secolului al XV-lea, ea neîncetând din acest moment, așa cum susțin alți istorici. În sensul continuității neîntrerupte a relațiilor Bisericii Moldovei cu Patriarhia Ecumenică s-a exprimat, spre exemplu, istoricul francez Vitalien Laurent [14, p. 458-459]. Ca un susținător consecvent al acestei teorii s-a afirmat, în ultimul timp, Dan Ioan Mureșan, care, în cadrul unor studii cu un pronunțat caracter polemic a combătut, virulent uneori, opiniile altor specialiști, care nu concordă cu ale sale [15, p. 351-353, 360, 371-374; 13, p. 87-98]. Virulența atacurilor a condus însă la o acerbă polemică cu unii dintre susținătorii teoriei opuse, care, așa cum, pe bună dreptate, conchidea Liviu Pilat, unul dintre protagoniști, „nu folosește nici unuia dintre interlocutori și cu atât mai puțin cunoașterii științifice” [16, p. 11].

În opoziție cu aceste păreri, numeroși istorici au emis teza potrivit căreia, după 1453, Biserica Moldovei a adoptat o poziție de independență în raporturile cu Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol, odată cu consacrarea mitropolitului Theoctist I de către arhiepiscopul Nicodim de la Peć, fapt înregistrat de unele cronici moldovenești din secolul al XVI-lea [17, p. 49, 61, 103]. În acest sens s-au exprimat o serie de istorici români și străini. Ștefan S. Gorovei identifica chiar în hirotonisirea lui Theoctist I la Peć sfârșitul „perioadei de influență greacă”, iar Liviu Pilat sfârșitul „perioadei bizantine” în istoria Moldovei [18, p. 59; 19, p. 73-90].

În luările sale de poziție, Dan Ioan Mureșan respinge asemenea concluzii susținând o exercitare neîntreruptă a jurisdicției ecleziastice a Patriarhiei Ecumenice asupra Bisericii Moldovei [13, p. 88-97]. În opinia lui, „la momentul consacrării lui Theoctist în Serbia, Scholarios avea cu siguranță primit bera-

tu l sultanului Mehmed II (toamna 1453), dar nu beneficia încă de consacrarea episcopală și de alegerea sinodală, care nu au avut loc decât în ianuarie 1454. În imposibilitatea temporară de a-și exercita funcțiile pontificale, este posibil ca Scholarios să fi delegat această sarcină arhiepiscopului de Peć. După acest intermezzo, Moldova și Țara Românească rămân sub jurisdicția constantinopolitană, cum o dovedesc beratele patriarhale din 1483, din 1525 și din 1544” [20, p. 733-734]. Ducându-și mai departe raționamentul, autorul conchidea că „gestul contemporan al lui Nicodim de Peć de a interfera în zona de jurisdicție directă a Patriarhiei Ecumenice prin sfințirea lui Theoctist ar fi fost complet împotriva canoanelor dacă nu ar fi avut acordul Patriarhiei înseși. Acest gest trebuia așa-dar încadrat doar ca o simplă mișcare tactică, circumstanțială, fără efect de precedent, în acțiunea mai vastă a patriarhului Ghenadie II de restructurare a Bisericii imediat după cucerirea otomană” [13, p. 100; 15, p. 351-352].

Condițiile în care consacrarea lui Theoctist I la Peć a putut fi una canonică au fost clar precizate de Liviu Pilat într-unul din studiile sale. Cu același prilej autorul data, cu argumente solide, momentul investirii mitropolitului Moldovei în intervalul 1 aprilie–20 iulie 1453 [19, p. 80]. În cazul în care datarea propusă se confirmă, se poate constata că hirotonisirea lui Theoctist I s-a consumat înainte ca Gennadios II să fi primit „berât”-ul sultanului, act care s-a produs în toamna anului 1453, cel mai probabil la sfârșitul lunii septembrie [11, p. 733].

În scopul susținerii aceleiași idei, Dan Ioan Mureșan invocă de asemenea vizita patriarhului ecumenic Pachomios I din 1513. Cu acest prilej patriarhul a fost primit de Bogdan III cu toate onorurile, fapt consemnat și în *Historia Patriarchica* [21, p. 150].

Din punctul nostru de vedere, identificarea domnului Moldovei menționat în *Ekthésis Néa* cu Ștefan cel Mare este improbabilă. Admitem ca absolut plauzibilă opinia exprimată de istoricii care susțin că în momentul ocupării tronului de către Ștefan cel Mare, Biserica Moldovei întrerupsese legăturile cu Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol, căzută de curând sub stăpânire otomană, optând, și numai din motive politice, pentru o poziție de independență față de aceasta. Hirotonisirea lui Theoctist I de către arhiepiscopul autocefal de Peć a putut fi expresia acestei politici.

Consacrarea mitropolitului Theoctist I de către arhiepiscopul Nicodim de Peć este consemnată de trei cronici moldovenești din secolul al XVI-lea, anume cele două variante ale *Letopiseșului de la Putna*, precum și așa-numita *Cronică sârbo-română*. În prima variantă, „Putna I”, este precizat faptul că în timpul

domniei lui Alexandrel vodă „a fost sfințit chir Theoctist, ca mitropolit, de către patriarhul sârbesc, Nicodim” [17, p. 49]. A doua variantă, „Putna II”, relatează că în timpul domnului amintit „a fost binecuvântat prea sfințitul chir Theoctist ca mitropolit de patriarhul Țării Sârbești” [17, p. 61]. La rândul ei, *Cronica sârbo-română* susține că „în zilele lui Alexandrel, fiul lui Iliș voievod, a fost binecuvântat preafericitul mitropolit chir Theoctist cel Bătrân de către arhiepiscopul sârbesc, chir Nicodim” [17, p. 103].

În opinia noastră, argumentul potrivit căruia consacrarea lui Theoctist I de către arhiepiscopul Nicodim de Peć s-a făcut cu acordul patriarhului ecumenic Gennadios II Scholarios, care i-a cedat aceste competențe arhierului sârb, nu are temei. În momentul consacrării mitropolitului Moldovei, la o dată cuprinsă în intervalul 1 aprilie–20 iulie 1453, scaunul patriarhal era vacant, fapt întâmplat după demisia și fuga în Occident a patriarhului ecumenic Gregorios III Mammas (1451). În condițiile în care Gennadios II avea să primească din partea sultanului Mehmed II „berât”-ul de numire la sfârșitul lui septembrie 1453, ne punem întrebarea, cum îi putuse acesta ceda arhiepiscopului sârb prerogativele unei funcții în care încă nu fusese nominalizat oficial de către factorul politic cu drept de decizie și pe care nu o deținea canonic, sfințirea și întronizarea lui având loc abia în 6 ianuarie 1454?

În altă ordine de idei, consacrarea lui Theoctist I a fost realizată de Nicodim de Peć de pe pozițiile unui arhieru autocefal, cunoscut fiind faptul că în anul 1375, cu prilejul reglementării raporturilor dintre ele, în schimbul primirii eparhiilor meridionale ale Arhiepiscopiei sârbe, Patriarhia Ecumenică i-a recunoscut autocefalia, asumată în 1346. Arhiepiscopia sârbă avea să păstreze acest statut până la cucerirea otomană [22, p. 387-388]. Ulterior, după intrarea sub stăpânire turcească, eparhiile sale au fost trecute sub jurisdicția Arhiepiscopiei autocefale de la Ohrida [22, p. 569; 23, p. 134]. În condițiile în care arhiepiscopul sârb era autocefal nu vedem cum ar fi putut încălca prerogativele unui arhieru de care nu aparținea și, mai ales, care nu exista la momentul respectiv.

Invocarea conținutului „berâte”-lor din 9–18 aprilie 1483 și 17 octombrie 1525, în scopul susținerii tezei cu privire la dependența ecleziastică a Bisericii Moldovei de Patriarhia Ecumenică de la Constantinopol, este, de asemenea, o problemă discutabilă. În primul rând, acestea sunt acte emise de o autoritate politică, cea a sultanului pentru patriarhul ecumenic în calitatea lui de conducător al „milet”-ului creștin de pe teritoriul Imperiului Otoman. Parcurgerea listei Bisericilor enumerate ne arată însă că actele respective înregistrează, alături de cele aflate sub stăpânire otomană directă, și

unele din afara ariei de dominație otomană, precum cele din Chios (sub stăpânire geneoveză până în 1566), Rhodos (sub stăpânirea cavalerilor ioaniți până în 1523), Creta (sub stăpânire venețiană până în 1699), Rusia (independentă), Moldova și Țara Românească (sub suzeranitate otomană) [24, p. 157, 174]. Considerăm că este dificil de presupus că sultanul putea dispune, după bunul lui plac cu privire la statutul Bisericilor, fie ele și ortodoxe, din teritoriile care nu-i aparțineau. Mai degrabă, credem că lista Bisericilor enumerate în actele sultanale a fost o emanație a cancelariei Patriarhiei, care încerca, pe această cale, și o politică de recuperare a diocezelor pierdute. Spre o concluzie similară conduc și „berât”-ele otomane din 10 iunie și 22 septembrie 1544, primul acordat arhiepiscopului Prohor al Ohridei, cel de-al doilea patriarhului ecumenic Ieremias I. Confirmarea jurisdicției asupra Bisericilor din Moldova și Țara Românească unuia sau altuia din cei doi ierarhi, la momentul în care o revendicase fiecare, denotă că în cadrul cancelariei sultanale statutul lor nu era cunoscut cu certitudine.

Ruptura survenită în relațiile Bisericii Moldovei cu Patriarhia Ecumenică este revelată, de altfel, și de unele acțiuni ale domnilor țării, asupra cărora dispunem de informații provenite din diferite izvoare. Astfel, la 26 martie 1490, într-un act prin care stabilea jurisdicția Episcopiei Rădăuților, Ștefan cel Mare interzicea orice intervenție împotriva deciziei sale venită din partea marilor ierarhi, inclusiv a patriarhului. Referitor la acest aspect în act se preciza: „Toate cele mai sus scrise să fie Episcopiei noastre de la Rădăuți de la noi uric cu tot venitul, neclintit niciodată, în vecii vecilor, nici de patriarh, nici de mitropoliți, nici de altcineva” [25, p. 136, 138]. La rândul ei *Ekthesis Nêa* consemnează faptul că în timpul celei de a doua păstoriri, din anul 1504, patriarhul ecumenic Joachim I „s-a dus în Moldovlahia, la Bogdan, însă acesta nici nu a vrut să-l vadă” [5, pp. 547-548]. O informație asemănătoare se regăsește și în *Historia Patriarchica* [21, p. 140]. În opoziție cu această informație, Dan Ioan Mureșan invocă în sprijinul opiniei sale vizita din 1513 a patriarhului Pachomios II, care a fost primit cu onoruri de către Bogdan II. Conform opiniei autorului, vizita, al cărei artizan a fost mitropolitul Theoctist II, a remediat criza survenită în relațiile Moldovei cu Patriarhia Ecumenică, în urma refuzului lui Bogdan II de a-l primi pe patriarhul Joachim I, în 1504 [26, p. 57].

Înteruperea relațiilor Bisericii Moldovei cu Patriarhia Ecumenică este relevată, indirect, și de conținutul „berate”-lor din 1544 în care se arată că impozitul datorat arhierului sub jurisdicția căruia se aflau, nu a mai fost plătit de Bisericile celor două țări românești de „ani îndelungați” [27, p. 657]. Însuși faptul că Bi-

serica Moldovei este arătată sub jurisdicția Arhiepiscopiei de la Ohrida confirmă o ruptură de Patriarhia Ecumenică. Dan Ioan Mureșan identifica, de altfel, o colaborare de circa un deceniu, cuprinsă între circa 1533 și septembrie 1544, între arhiepiscopul Prohor și Petru Rareș [13, p. 98].

În acest punct al demersului nostru, suntem în măsură să afirmăm că o ruptură a Bisericii Moldovei de Patriarhia Ecumenică este documentată și în a doua jumătate a deceniului al nouălea al secolului al XVI-lea în două acte care o arată sub jurisdicția Arhiepiscopiei de la Ohrida. În martie 1585, patriarhii Theoleptos II al Constantinopolului, Silvestros al Alexandriei și Ioachim al Antiohiei îi adresau o scrisoare lui Gabriel, „preafericitul arhiepiscop și patriarh al Primei Iustinieni, Ohrida, și a toată Bulgaria, Serbia, Macedonia, Albania, Moldovlahia, Ungrovlahia și celelalte” [28, p. 183]. La rândul lui, într-o scrisoare din septembrie 1587, arhiepiscopul Gabriel al Ohridei se intitula „din mila lui Dumnezeu, arhiepiscop al Primei Iustinieni, Ohrida, și a toată Bulgaria, Serbia, Macedonia, Albania, Moldovlahia, Ungrovlahia și celelalte” [28, p. 183]. Referindu-se la însemnătatea acestor acte, Alexandru Elian conchidea că atunci „când, însă, patriarhul însuși al Constantinopolului recunoaște aceste titluri asupra unor țări, pe care curând va căuta să și le apropie din nou de scaunul ecumenic, aceasta este – credem – o dovadă serioasă că legăturile Ohridei cu țările românești, chiar devenite nominale cu vremea, își avuseseră cândva realitatea lor” [29, p. 910].

Revenind la problema de fond a demersului nostru, considerăm că identificarea voievodului Ștefan, amintit în *Ekthesis Néa*, cu Ștefan II rămâne cea mai plauzibilă. În opinia noastră, argumentele care pledează în acest sens sunt edificatoare. Reținem, în primul rând, strânsele raporturi avute cu Patriarhia Ecumenică care au condus la constituirea Mitropoliei Romanului, prin 1436. Asupra acestora nu mai insistăm. O corespondență intensă au purtat autoritățile bizantine cu Ștefan II, în anii 1436–1437, în perspectiva participării delegației orientale, conduse de împăratul Ioannes VIII Palaiologos și patriarhul ecumenic Joseph II, la Conciliul unionist de la Ferrara-Florența (1438–1439), în cadrul căreia reprezentanților Moldovei le-a fost rezervat un loc însemnat. Intermediarul acestei corespondențe a fost chiar mitropolitul Moldovei, Damianos, numit în funcție în 1436. Din *Memorii*le marelui ecleziarh, Sylvestros Syropoulos, cunoaștem că în scopul grăbirii acțiunii de organizare a delegației orientale, autoritățile imperiale și patriarhale au trimis emisari la conducătorii statelor ortodoxe spre a-i determina să-și trimită reprezentanții. În prezentarea acestor demersuri, Sylvestros Syropoulos precizează

că „pentru Moldovlahia ei încredinșaseră misiunea mitropolitului care plecase acolo cu puțin timp mai înainte. Mai târziu i-au scris din nou acestuia, precum și principelui” [30, p. 162-163]. Într-o altă variantă a relatării sale, marele ecleziarh, reluând prezentarea aceluiași demersuri diplomatice ale autorităților politice și ecleziastice de la Constantinopol, consemnează că, „episcopul Moldovlahiei pleca de asemenea spre metropola sa cu instrucțiuni pentru ca, acționând în calitate de apocrisiar, să trateze cu voievodul, ca să obțină un delegat din partea acestuia, împreună cu care să fie la Constantinopol în același timp în care galerele conciliului vor sosi acolo și ele” [30, p. 596-597].

Informațiile pe care le deținem ne permit să conchidem că demersurile diplomatice făcute de autoritățile bizantine au avut un succes deplin. Se cunoaște, atât din actele conciliului, cât și din relatarea aceluiași înalt funcționar patriarhal, că din partea Moldovei la Conciliul de la Ferrara-Florența a participat o delegație formată din mitropolitul Damianos, protopopul Constantin, probabil vicarul său, și boierul Neagoe [30, p. 162-163, 460-461, 604-605]. În concluzie, în temeiul argumentelor prezentate considerăm că identificarea voievodului Ștefan, menționat în *Ekthesis Néa*, cu Ștefan II se arată a fi cea mai plauzibilă.

Identificarea doamnei Moldovei, cu numele Maria, amintită în *Ekthesis Néa*, este cel puțin la fel de dificil de realizat ca și cea a domnului. Referindu-se la conținutul informațiilor din manuscrisul K al manualului, Jean Darrouzès susținea că, alături de Ștefan cel Mare, acesta o cunoaște „și pe soția sa, Maria de Mangop” [3, p. 61, notele §§ 63-64].

La rândul lui, în ceea ce o privește pe respectiva doamnă a Moldovei, Tudor Teoteoi, deși oarecum evaziv, înclină spre identificarea propusă de istoricul francez. Ca urmare, consideră el, „Maria nu este Mușata din secolul al XIV-lea, ci una din cele două soții ale lui Ștefan cel Mare care au purtat acest nume: Maria din Mangop sau Maria Voichița, fiica lui Radu cel Frumos”, pentru a conchide, „considerăm că mai degrabă prima dintre ele poate intra în discuție” [12, p. 311]. Argumentul invocat în susținerea acestei identificări este acela că Maria de Mangop, „provenea din micul principat bizantin de la nordul Mării Negre” și era mai în măsură decât Maria Voichița „să întrețină corespondență cu patriarhul ecumenic” [12, p. 311].

În opinia noastră, nici această identificare nu poate fi susținută cu argumente inatacabile. Cunoaștem că și soția lui Ștefan II s-a numit Maria [18, p. 52]. Ca urmare, punem întrebarea dacă nu cumva adăugirea, făcută în secolul al XV-lea, în manualul de diplomatică bizantin, se referă tocmai la ea? Având în vedere strânsele relații dintre Ștefan II și Patriarhia Ecumenică de

la Constantinopol, considerăm că, cel mai probabil, doamna Moldovlahiei, la care face referire *Ekthesis Néa*, nu poate fi alta decât soția acestuia.

Din punctul nostru de vedere, formulele de adresare către domnul și doamna Moldovei prezintă o importanță cu totul aparte pentru cunoașterea statutului politico-juridic internațional al statului românesc est-carpatic. Titlul de „authentēs”, adică „singur stăpânitor” sau „de sine stătător” recunoscut domnului, respectiv cel de „authētria”, sau „singura stăpânitoare” adică soția „singurului stăpânitor”, reprezintă o confirmare indiscutabilă a statutului de stat independent al Moldovei, realitate recunoscută și afirmată de Bizanț, principalul centru de consacrare în lumea ortodoxă.

În categoria știrilor cu privire la relațiile religioase moldo-bizantine, *Ekthesis Néa* înregistrează o informație cu privire la o numire a unui mitropolit în Moldova. Foarte succint, manualul de diplomatică bizantină consemnează că „tot în timpul nostru a mai fost consacrat un mitropolit la Vidin și un altul în Maurovlahia (Moldova, n.n.)” [3, p. 46-47; 5, p. 312-313]. Informația prezentată își află confirmarea într-o *Notitia episcopatum*, care înregistrează, între altele, eparhiile aflate sub jurisdicția ecleziastică a Patriarhiei Ecumenice de la Constantinopol [7, p. 418].

Alte informații referitoare la acest mitropolit lipsesc cu desăvârșire. Ca urmare, identificarea arhierelui, dacă a păstorit propriu-zis sau nu Biserica Moldovei, durata eventualei lui păstoriri sunt aspecte care rămân complet necunoscute. În consecință, absența informațiilor face ca opiniile exprimate să nu depășească statutul ipotezelor.

O asemenea ipoteză, cu privire la identificarea mitropolitului nenominalizat din *Ekthesis Néa*, spre exemplu, poate fi formulată prin asocierea informației, potrivit căreia mitropolitul Moldovei a fost consacrat în timpul patriarhatului lui Nilos Kerameos, cu altele știri transmise de actele patriarhale cu privire la numirea unor arhierii în această provincie ecleziastică. Pe baza acestei asocieri de informații, unii istorici nu au exclus posibilitatea că, cel puțin ipotetic, respectivul mitropolit a putut fi acel „kyr Theodosios”, grec de origine, investit la Constantinopol, menționat în scrisoarea trimisă la 26 iulie 1401, de patriarhul Matheos I lui Alexandru cel Bun (1400–1432), prin care domnului i se comunica acceptarea moldoveanului Iosif ca mitropolit al țării [5, p. 274-275]. Din actul patriarhal știm că respectivul „kyr Theodosios”, trimis în Moldova de patriarhul ecumenic pentru a-și ocupa scaunul mitropolitan, a fost primit cu ostilitate de autoritățile politice și ecleziastice ale statului, ca urmare „din această cauză nu s-a oprit deloc, ci a făcut repede calea întoarsă” [5, p. 274-275].

În sensul identificării arhierelui nenominalizat al Moldovei, menționat în *Ekthesis Néa*, s-au pronunțat, chiar dacă cu unele rezerve, unii istorici precum Vitalien Lauren sau Ștefan S. Gorovei. Primul considera că numirea acestui „kyr Theodosios” în fruntea Mitropoliei Moldovei s-a putut produce în condițiile unei vacanțe a scaunului arhieresc [31, p. 163-164]. Cu câteva decenii în urmă, referindu-se la același aspect, istoricul Ștefan S. Gorovei formula opinia conform căreia „sosirea lui Theodosios și întoarcerea sa grabnică nu se pot plasa decât aproximativ în aceeași vreme cu crearea însăși a scaunului mitropolitan pentru Moldova, adică într-un interval care ar urca cel mai târziu în anul 1387” [32, p. 860].

În ceea ce ne privește, considerăm și noi că cea mai plauzibilă identificare a mitropolitului nenominalizat al Moldovei, la care face referire *Ekthesis Néa*, rămâne cea cu acest „kyr Theodosios”. Cine a fost acest Theodosios, ce ranguri a deținut el în cadrul Patriarhiei Ecumenice în perioada anterioară numirii în scaunul arhieresc al Moldovei nu știm deoarece nu există nicio altă informație despre el. De altfel, după această experiență nefericită, Theodosios dispărea de pe scena istoriei tot atât de discret precum intrase. În absența unor informații mai consistente, ipoteza lui identificare cu mitropolitul nenominalizat la care face referire *Ekthesis Néa* rămâne o problemă deschisă.

Considerații finale. Manualul de diplomatică bizantină, *Ekthesis Néa*, de la sfârșitul secolului al XIV-lea, căruia i s-au adus adăugiri, completări și adnotări până în secolul al XV-lea, conține o serie de știri referitoare la relațiile Moldovei cu Imperiul Bizantin. Aceste știri transmit unele informații cu privire la relațiile politico-diplomatice și religioase moldo-bizantine.

În prima categorie sunt incluse formulele de adresare folosite de patriarhul ecumenic în scrisorile de tip „pittakia” trimise unui domn al Moldovei cu numele de Ștefan, precum și soției acestuia, Maria. Cel mai probabil, domnul la care fac referire informațiile este Ștefan II, iar doamna amintită, soția lui care se numea Maria.

Știrile din a doua categorie menționează doar numirea unui mitropolit nenominalizat în scaunul arhieresc al Moldovei. Prin asocierea cu alte informații transmise de actele patriarhale conchidem că acesta a putut fi un ierarh grec, cu numele Theodosios, numit mitropolit al Moldovei de autoritățile patriarhale de la Constantinopol, dar pe care ostilitatea factorilor politici și religioși locali l-a împiedicat să-și ocupe scaunul arhieresc și să-și exercite funcția, după cum relatează o scrisoare patriarhală din 26 iulie 1401. Identificarea respectivului mitropolit rămâne o problemă deschisă.

BIBLIOGRAFIE

1. Gelzer H. Ungerdruckte und ungenügend veröffentlichte Texte der Notitiae episcopatum, ein Beitrag zur byzantinischen Kirchen- und Verwaltungsgeschichte. În: *Abhandlungen der Philosophisch-philologischen Classe der königlich bayerischen Akademie der Wissenschaften*. XXI, 1901, III.
2. Lascaris M. Le patriarcat de Peć a-t-il été reconnu par l'Église de Constantinople en 1375? În: *Mélanges Charles Diehl. Études sur histoire et sur l'art de Byzance*. Vol. I, Paris, 1930.
3. Darrouzès J. Ekthesis Néa. Manuel des pittakia du XIVe siècle. În: *Revue des Études Byzantines*. XXVII, 1969.
4. Oikonomides N. Ekthesis Nea. În: *The Oxford Dictionary of Byzantium*. Editor in chief Al. P. Kazhdan. New York-Oxford, 1991.
5. *Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV. *Scriptores et acta Imperii Byzantini saeculorum IV-XV* (Izvoarele istoriei României, IV. Scriitori și acte byzantine, secolele IV-XV). Edidierunt H. Mihăescu et alii. București, Editura Academiei R.S.R., 1982.
6. Gorovei S. Șt. Recenzie la *La Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV. *Scriptores et Acta Imperii Byzantini saeculorum IV-XIV*. În: *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A.D. Xenopol”*, Iași, XXI, 1984.
7. Darrouzès J. *Notitiae episcopatum Ecclesiae Constantinopolitanae*, texte critique, introduction et notes. Institut Français des Études Byzantines, Paris, 1981. 518 p.
8. Pilat L. *Sihastrul Sava, Ștefan al II-lea și întemeierea Mitropoliei de Roman*. În: *Studii și Materiale de Istorie Medie*, XXIII, 2005.
9. *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. I (1384–1448), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, L. Șimanschi. București: Editura Republicii Socialiste România, 1975. 505 p.
10. Georgescu, I.I. Un ierarh necunoscut al Moldovei: Calist arhiepiscopul și mitropolitul (1445–1447). În: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXXVII, 1969, 5-6.
11. Mureșan D.I. *Isihasmul și prima etapă a rezistenței la deciziile conciliului florentin în Moldova (1442–1447)*. În: *Studia Universitatis Babeș-Bolyai. Historia*, XLIV, 1999, 1-2.
12. Teoteoi T. *Introducere la Ekthesis Néa*. În: *Fontes Historiae Daco-Romanae*, IV. *Scriptores et acta Imperii Byzantini saeculorum IV-XV* (Izvoarele istoriei României, IV. Scriitori și acte bizantine, secolele IV–XV). Edidierunt H. Mihăescu et alii. București, Editura R.S.R., 1982.
13. Mureșan D.I. *Patriarhia ecumenică și Ștefan cel Mare. Drumul sinuos de la surse la interpretare*. În: V.V. Muntean (coord.). *In memoriam – Etc μνήμην Alexandru Elian. Omagiere postumă a reputatului istoric și teolog la zece ani de la trecerea sa în veșnicie (8 ianuarie 1998)*. Timișoara, Arhiepiscopia Timișoarei, 2008.
14. Laurent V. Recenzie la A. Cerna-Rădulescu et V. Cămpineanu, *Étienne le Grand et la Russie, Ortodoxia*. *Revista Patriarhiei Române*, 1 (1949). În: *Byzantinische Zeitschrift*, XLIII, 1950.
15. Mureșan D.I. *De l'intronation du métropolitte Théocliste Ier au sacre d'Étienne le Grand*. În *Ștefan cel Mare și Sfânt. Atlet al credinței creștine*. Sfânta Mănăstire Putna, 2004.
16. Pilat L. Dan Ioan Mureșan, Ștefan cel Mare și Patriarhia Ecumenică. Răspuns pe marginea unui articol, 12 p. <http://www.medievistica.ro/texte/> (accesat: 14.12.2017).
17. *Cronicle slavo-române din sec. XV–XVI*, publicate de Ion Bogdan. Ediție revăzută și completată de P.P. Pannaitescu. București: Editura Republicii Populare Române, 1959. 332 p.
18. Gorovei S. Șt. *Mușatinii*. București: Albatros, 1976. 170 p. + 2 pl.
19. Pilat L. *Ioachim, Theoclist I și sfârșitul „perioadei bizantine”*. În: *Analele Putnei*, I, 2005, 2.
20. Mureșan, D.I. *Zographou et la transmission de l'idée impériale bulgare en Moldavie*. În: *Bulgaria Medievialis. Studies in honour of Professor Vassil Gjuzelev*, 2, 2011.
21. *Historica Politica et Patriarchica Constantinopolos*. *Epirotica*, recognovit Imm. Bekkerus, Bonnae, Impensis Ed. Weberi, MDCCCXLIX. 295 p.
22. Fine J.V.A. jr. *The Late Medieval Balkans. A Critical from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*. Michigan, University Michigan Press, 1994. 696 p.
23. Ćirković S.M. *The Serbs*. Translated by V. Tošić. 2004, Blackwell Publishing. 352 p.
24. Ζαχαριάδου Α. *Ελισάβετ. Δέκα τουρκικά έγγραφα για την Μεγάλη Εκκλησία (1483–1567) / Ten turkish documents concerning the Great Church (1483–1567)*. Αθήνα, 1996. 208 + 10 figura.
25. *Documenta Romaniae Historica*, A. Moldova, vol. III (1487–1504), întocmit de C. Cihodaru, I. Caproșu, N. Ciocan. București: Editura R.S.R., 1980. 662 p.
26. Mureșan D.I. *La visite canonique du patriarche Pacômme Ier dans les Principautés roumaines (1513) et le modèle davidique du sacre*. În N.-C. Cădă (edit.). *Sfântul Voievod Neagoe Basarab – ctitor de biserică și cultură românească*. București: Editura Cuvântul Vieții a Mitropoliei Munteniei și Dobrogei, 2012.
27. Maxim M. *Les relations des Pays Roumains avec l'Archevêche d'Ohrid à la lumière de documents turcs inédits*. În: *Revue des Études Sud-Est Européennes*, XIX, 1981, 4.
28. Legrand É. *Une bulle inédite de Gabriel Patriarche d'Achrida*. În: *Revue des Études Grecques*, IV, 1891.
29. Elian Al. *Legăturile Mitropoliei Ungrovlahiei cu Patriarhia de Constantinopol și cu celelalte Biserici ortodoxe (de la întemeiere până la 1800)*. În *Biserica Ortodoxă Română*, LXXVII, 1959.
30. Laurent V. *Les «Mémoires» du Grand Ecclésiarque de l'Église de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le Concile de Florence (1438–1439)*, Paris, 1971. 715 p. + 10 pl.
31. Laurent V. *A origines de l'Église moldave: Le métropolitte Jérémie et l'évêque Joseph*. În: *Revue des Études Byzantines*, V, 1947.
32. Gorovei S. Șt. *La începutul relațiilor moldo-bizantine: Contextul întemeierii Mitropoliei Moldovei*. În: I. Agrigoroaiei, Gh. Buzatu, V. Cristian (coord.), *România în istoria universală*, vol. III, Iași, Universitatea „Al. I. Cuza”, 1988.